

דו־קיום השתקפות שני אחים מטאפוריים בקבוצה דינמית אלה סטולפר ואפרת ציגנלאוב

המאמר בוחן את היחסים הקבוצתיים והבין־קבוצתיים בהקשר הישראלי-פלסטיני בישראל דרך משקפיים של יחסי אחאות. הוא מנתח את הדינמיקה התוך־קבוצתית והבין־קבוצתית המתרחשת דרך פריזמה חד־כיוונית, ופורש ריבוי של זהויות והשתקפויות ביחסים אלו. במאמר מתוארות שתי קבוצות המתקיימות במקביל: קבוצה דינמית וקבוצת תצפית, המתחלפות ביניהן לאחר עשרה מפגשים. החילופים מאפשרים למשתתפים לשחזר תופעות ראשוניות מחיי האחאות, כמו ההריון והלידה של ילד שני, יחסים בין אחים, והמרחב המשחקי שלהם. כמו כן, העובדה שמחצית ממשתתפות הקבוצה יהודיות ומחציתן ערביות, מאפשרת לבחון גם את הרובד התרבותי, באמצעות מושגים כמו "ילד מועדף", "ילד דחוי", תחרות, הדרה ודיאלוג.

מילות מפתח: השתקפות, ריבוי זהויות, תהליכים מקבילים, יחסים בין ישראלים לפלסטינים, אחים מטאפוריים.

אלה סטולפר, M.A., היא מדריכה ועובדת סוציאלית העוסקת בפסיכותרפיה אישית וקבוצתית. בעלת פרקטיקה פרטית. חברת סגל בתכנית להנחיית קבוצות באוניברסיטת תל אביב ובמכללה האקדמית לחברה ואמנויות בנתניה. מרכזת תכנית להנחיית קבוצות בבית הספר המרכזי לעובדים בשירותים החברתיים, ומתמחה במכון לאנליזה קבוצתית.

ellastolper@gmail.com

אפרת ציגנלאוב היא פסיכולוגית ארגונית מומחית ומנחת קבוצות. מלמדת הנחיית קבוצות במכללת נתניה לחברה ואמנויות, בבית הספר לעבודה סוציאלית של אוניברסיטת חיפה (שלוחת בני ברק) ובתכנית הדו־שנתית להנחיית קבוצות של אוניברסיטת תל אביב. יועצת ומנחת קבוצות בארגונים ציבוריים ועסקיים.

efrat213@bezeqint.net

ישמעאל, ישמעאל

עד אנה בינינו הריב ישתולל?

ש' שלום

פוקס, אבי האנליזה הקבוצתית, תיאר את הקבוצה כמטריצה סבוכה המורכבת מכמה רמות, אישיות ותרבותיות גם יחד (Foulkes, 1948). בהשפעת הסוציולוג נורברט אליאס, והפסיכולוגיה של הגשטאלט, טען פוקס כי תרבות עשויה להתייחס לערכים או רעיונות לאומיים או בינלאומיים כלליים, ולערכיהן של תת קבוצות ספציפיות. להשקפתו, לא ניתן להפריד בין האדם לבין החברה שבה גדל, כי כמו שכתב טשרניחובסקי כבר ב-1925, "האדם הוא תבנית נוף מולדתו".

התרבות הישראלית כוללת ארכיטיפים תרבותיים ששורשיהם עוד בתקופת האבות. גם בתרבות הערבית וגם בתרבות היהודית יצחק וישמעאל הם אחים, בניו של האב הקדמון אברהם אבינו. כל אחת מן התרבויות מאמינה שאבי האומה שלה הוא הבן המועדף. ביהדות, למשל, סיפור העקידה מספר על עקידת יצחק, ואילו על פי האסלאם מדובר בעקידתו של ישמעאל, הנחגגת בעיד אל אדחא, הוא חג הקורבן.

במובנים רבים, הקבוצה הדינמית מסמלת ומשחזרת את המשפחה הראשונית: מנחי הקבוצה מייצגים בה את ההורים, וחברי הקבוצה מייצגים אחים (יאלום, 2006). הקבוצה מעניקה לפרט הזדמנות לחזור למשפחתו הגרעינית, לקבוצה הראשונה שחווה בחייו, ולעבד את הקשר שלו עם אחיו דרך קבוצת השווים, "אחיו לקבוצה". לפיכך, חוויית האחאות מתקיימת בכל קבוצה הכוללת מנחים ומשתתפים.

בהמשך המאמר נתאר חוויה רבת עוצמה שחווינו בקבוצה שהתאפיינה בסטינג ייחודי אשר חשף סוגיות משמעותיות בקשר בין אחים. הקבוצה המתוארת היתה קבוצה דינמית שהתקיימה בקורס "תצפית מודרכת בקבוצה", במסגרת לימודי תואר שני בשינוי חברתי במכללת נתניה לחברה ואמנויות. מטרת הקורס, אשר עוצב לפני חמש-עשרה שנה על-ידי פרופ' אריאלה פרידמן וד"ר מרים גולן באוניברסיטת תל אביב, היא ליצור מרחב להתנסות אישית בקבוצות של יחסים בין-אישיים, וכן לערוך תצפית מודרכת על קבוצה על מנת ללמוד על האופן שבו מתפתחים התהליך הקבוצתי ועבודת ההנחיה. הקבוצה כללה 21 משתתפות, שהתחלקו לשתי תת קבוצות. קבוצה אחת היתה קבוצת יחסים אישיים שנפגשה לחמישה מפגשים כפולים בני שעה כל אחד (בסך הכול עשרה מפגשים) עם שתי מנחות, והקבוצה השנייה פעלה כקבוצת תצפית. היא צפתה על הקבוצה הראשונה באמצעות מראה חד-כיוונית, בהדרכת מנחה שלישית. כל מפגש כלל הפסקה של רבע שעה, שבה נפגשו קבוצת הדינמיקה וקבוצת

התצפית. לאחר עשרה מפגשים התחלפו הקבוצות בתפקידיהן: הקבוצה שקודם צפתה הפכה לקבוצה דינמית, והקבוצה שקודם נצפתה הפכה לקבוצה הצופה. המנחות נשארו בתפקידיהן: שתי המנחות שהנחו את הקבוצה הדינמית הראשונה עברו להנחות את הקבוצה השנייה, ומנחת התצפית עברה להנחות את קבוצת התצפית החדשה. בנוסף למפגשים אלו נערכו עוד שני מפגשים - המפגש הראשון והאחרון - שהתקיימו בקבוצה גדולה, אשר כללה את שתי הקבוצות ושלוש המנחות. לקבוצת הדינמיקה, לתצפית, ולהפסקה בין המפגשים התייחסו כאל מכלול אחד, כמרחב טרנס-פרסונלי המתקשר איתנו באמצעות הקבוצה כשלם. המאפיין הייחודי הנוסף של קבוצה זו היה ההרכב הדמוגרפי של המשתתפים, שנבע מאופייה הייחודי של המכללה. כל הסטודנטיות בקבוצה היו נשים, וטווח הגילים היה 25-55 - מחציתן יהודיות ומחציתן ערביות.

סטינג זה הציב בפני המשתתפות אתגר משמעותי, ועימת אותן עם חוויית האחיות בכמה רבדים מקבילים. שני הרבדים הראשונים, המתקיימים בכל קבוצה, הם הרבדים התוך-אישי והבין-אישי. ברבדים אלה ההתמודדות עם הקבוצה היא כמו לידה למשפחה חדשה שבה עשרה אחים שונים. היא דורשת מכל אחד מהמשתתפים להתכונן אל תוך עצמו, ועל אחרים, ולחפש, בזמן קצר יחסית, את המקום הייחודי שלו. אולם הקבוצה רחשה פעילות ברבדים נוספים, ששניים מהם יתוארו במאמר זה: הרובד הבין-קבוצתי והרובד הבין-תרבותי.

רובד הבין-קבוצתי נדרשו הקבוצות להתמודד עם ההחלפה ביניהן, ועם תהליך הצפייה, שבמהלכו נכחה קבוצה אחת במהלך הלידה של קבוצה אחרת, ובהיווצרותה של היחידה "מנחות-קבוצה", המקבילה ליחידה "אם-תינוק". במילים אחרות, לצפייה של תת הקבוצות זו בזו, מבעד למראה, ולאחר מכן להחלפה ביניהן, שלא כללה החלפה של המנחות, היו השפעות ייחודיות. הן עוררו בקבוצה תהליכים פסיכולוגיים ראשוניים, אשר דימו יחסי אחיות.

רובד הבין-תרבותי, כללה הקבוצה משתתפות יהודיות וערביות, ומנחות יהודיות בלבד. ברמה המטאפורית התייחסו לשתי התרבויות הללו כאל שני האחים הקדמונים, ישמעאל ויצחק, בניו של אברהם אבינו. מפגשי הקבוצה התקיימו בתקופה שהיתה רוויה באירועים טעונים בהקשר זה: בחירות לממשלה, יום הזיכרון לשואה ולגבורה, יום הזיכרון לחללי צה"ל, יום העצמאות, יום הנכבה, תקופת ההתאוששות ממבצע "צוק איתן" ואווירה של "המתנה למלחמה הבאה". הצפייה על האירועים "מבעד למראה" הדגישה את היחסים בין הקבוצות ברבדים אלו, ופתחה בפנינו צוהר לבחינתם. את הדיון בחוויית האחיות בשני רבדים אלה נפתח בסקירה תיאורטית קצרה של קבוצות לניהול קונפליקטים, ושל חוויית האחיות.

קבוצות לניהול קונפליקטים בין יהודים וערבים

בעשרות השנים האחרונות נוהגים להשתמש במפגשים כדרך להתמודד עם קונפליקטים שונים, בעולם בכלל ובמזרח התיכון בפרט. קבוצות מעורבות משמשות כאמצעי להפחתת דעות קדומות ועוינות בין קבוצות לאומיות ואתניות המצויות בקונפליקט (Bar Tal, 2002; Salomon, 2002; Stephan, 1999). הבסיס התיאורטי למרבית קבוצות הקונפליקט המתקיימות כיום בארץ ובעולם הוא "השערת המגע" של אולפורט, לפיה הדרך הטובה ביותר להפחית מתח בין שתי קבוצות המצויות בקונפליקט היא להביא אנשים משתי הקבוצות היריבות למגע זה עם זה (Allport, 1954). מיטיב לתאר זאת הקטע הבא מספרו של אולפורט, "טבען של דעות קדומות":

- רואים את האיש הזה שם?

- כן

- אז ככה, אני שונא אותו.

- אבל אתה לא מכיר אותו.

- לכן אני שונא אותו. (שם, עמ' 265).

על בסיס השערת המגע, מתקיימים כיום בארץ שני סוגים עיקריים של קבוצות לקיום דיאלוג בין יהודים וערבים, שהמשותף להם הוא המפגש בין חברי הקבוצות היריבות במטרה להפחית את הקונפליקט ולקיים דיאלוג, אך הן נבדלות זו מזו בדרכיהן להשיג מטרה זו.

הסוג הראשון הוא קבוצות העוסקות בממד הבין-אישי. כ"ץ וכהנוב מתייחסים לקבוצות אלו כ"סדנאות מתוך האסכולה של יחסי אנוש" (כ"ץ וכהנוב, 1990). חומר הגלם של הקבוצות הללו הוא ה"כאן והעכשיו": חוויות אישיות, רגשות ומחשבות שמעלים המשתתפים. המנחים מתערבים בהן רק ברמה של תהליכים קבוצתיים, תקשורת ויחסים בין אנשים. גישה זו מתייחסת למבנים החברתיים והפוליטיים המתקיימים ב"כאן ועכשיו" של הקבוצה, ומהווים חלק מתהליך ספונטני לא מודע. היא מזמינה לחקור תהליכים אלו ולראות בהם חלק בלתי נפרד מן היחסים המתרחשים בתוך המטריקס הקבוצתי.

הסוג השני הוא קבוצות העוסקות בממד הבין-קבוצתי. גישה זו פותחה בשנות התשעים בכית הספר לשלום בנווה שלום, בשיתוף עם אוניברסיטת תל אביב, בין היתר במטרה לתת מענה לאחת המגבלות של הגישה הקודמת, והיא יכולת ההכללה מסיפוריהם האישיים של חברי קבוצה ספציפית על הקבוצה הלאומית כולה. כיצד ניתן לעבור מהצהרה "פאטמה, שפגשתי, היא אדם הגון", להצהרה: "ערבים הם הגונים" (נדלר, 2000). גישה זו מחברת בין הפוליטי

והפסיכולוגי, ומתמקדת בזהויות, בקונפליקט, וביחסי הכוח בין קבוצות. היא קושרת בין תופעות שמתרחשות בקבוצה לבין תופעות מקבילות, המתרחשות בחברה הישראלית ברמת המאקרו (זוננשיין, 2008). גישה זו משלבת גם מרכיבים מתוך הגישה של פתרון סכסוכים וניהול משא ומתן, שתואר בהמשך. קבוצות מפגש אלו הוכיחו יעילות בהקשר היהודי-ערבי במספר פרמטרים, כמו נכונות לקיים מגע חברתי בין העמים, ושיפור בעמדות כלפי הקבוצה היריבה (בר וברגל, 1995); הבניית הזהות של המשתתפים (זוננשיין, 1999); ואמון ונכונות להתפשר (Maoz and Ellis, 2008). עם זאת, לקבוצות אלו גם מספר מגבלות בהקשר הנוכחי. גוף ענף של מחקר, שהתמקד ביחסי הכוח בין קבוצות הנתונות בקונפליקט, הראה שהצרכים של קבוצות הרוב וקבוצות המיעוט, והציפיות שלהם מהמפגשים, שונים אלה מאלה, ואף מנוגדים, ושהציפיות השונות משפיעות על מידת האפקטיביות של המפגשים. נדלר ושנבל פיתחו מודל בשם: "מודל פיוס המבוסס על צרכים" (Need Based Model of Reconciliation) המציג את הצרכים השונים של שתי הקבוצות, וטוען שהצורך של חברי קבוצת המיעוט הוא להרגיש מכובדים, לעומת קבוצת הרוב, שצריכה להרגיש אהובה ומקובלת (Nadler & Shnabel, 2008). בהתאם לכך, במפגשים כאלה יעדיפו חברי קבוצת המיעוט לדבר על חוסר השוויון בכוח בין הקבוצות, בעוד שחברי קבוצת הרוב ינסו לטשטש את חוסר השוויון, ויפנו את תשומת הלב לדמיון בין הקבוצות. מגמה זו הוכחה במספר מחקרים (סלימאן, 2000; Saguy, Dovidio & Pratto, 2008; Maoz, 2000).

מחקרים מראים עוד כי לצד האפקטיביות של קבוצות המפגש, וכוון להעניק לגיטימיות לצד השני, הן עלולות לאיים על הזהות של קבוצת העצמי (Maoz, 2011; Ron & Maoz, 2013). בשל מגבלות אלו, במקומות שונים (כמו עמותת "בסוד שיח" והמכון לאנליזה קבוצתית) נעשים כיום ניסיונות לפתח מתודות חדשות להידברות בין יהודים לערבים, המשלבות מבנים יצירתיים, כמו שילוב בין קבוצה קטנה לקבוצה גדולה. מודל נוסף לטיפול בקונפליקט הוא מודל של Intra group (שגיא, 2015), המנסה להבין את הסבל של האחר, ולא באמצעות מפגש בין חברי הקבוצות, כפי שמציעה גישת המגע, אלא באמצעות מפגש עם הנרטיב הלאומי, כפי שמציעות גישת המידע (בן ארי ואמיר, 1988) וגישת הלמידה הבין-תרבותית (Ben David et al., forthcoming; Saguy, forthcoming).

הקבוצה המתוארת במאמר זה היתה קבוצת יחסים בין-אישיים. משימת העבודה שלה התמקדה ביצירת מרחב התנסות אישית בקבוצות יחסים בין-אישיים, ולמידה על התפתחות התהליך הקבוצתי ועבודת ההנחיה. היא לא הוגדרה כקבוצת דיאלוג בין יהודים וערבים, ולא עוצבה בהתאם (יחידת ההנחיה, למשל, כללה שתי מנחות יהודיות ולא הורכבה מנציגות הנחיה של שני העמים, כמקובל בקבוצות דיאלוג). עם זאת, הרכבה

הייחודי שכלל נציגות כמעט שווה של שני העמים, ומיקומה במכללה המקדמת שוויון חברתי, גרמו לה לפתח מאפיינים של קבוצת דיאלוג מהסוג הראשון שתואר - של קבוצות העוסקות בממד הבין-אישי.

חויית האחאות

כל התיאוריות הפסיכואנליטיות, מפרויד ועד ימינו, מדגישות את חשיבות הקשר האנכי - הקשר בין הורים וילדים - כגורם מכונן ומשמעותי בהתפתחות הנפשית. עם זאת, היחסים האופקיים, יחסי האחים, נותרים בדרך כלל בצל, כשחקנים משניים, "נוכחים נפקדים" בדרמה הנפשית המתפתחת בין הסובייקט והוריו. רק בשנות השמונים של המאה העשרים נרשמו הניסיונות הראשונים להמשיג באופן תיאורטי את ההשפעה המהותית של יחסי אחים על המבנה הנפשי של הפרט ועל התפתחותו. בין החלוצים של מגמה זו אפשר למצוא את סטפאן בנק ומיכאל כאהן, שעסקו בשאלת האחים בכתביו של פרויד ובחיוו (Bank & Kahn, 1980-1981). דיון זה תפס תאוצה בעקבות עבודתה של מיטשל, שהעלתה על הבמה את הציר הרוחבי, האחאי, וייחסה לאחים משקל רב בעיצוב האישיות (אלטמן, 2013).

אחים הם קבוצת השווים הראשונה שבה מתנסים ילדים. הם מהווים מושא להתייחסות, לתחרות, לשיתוף ולתמיכה, ומציבים גם את הבסיס הראשוני להתפתחות האינטראקציה הבין-אישית עם בני הגיל. ליחסים בין אחים יש חשיבות רבה והשפעה ניכרת על עיצוב האישיות. המרחב האחאי הוא "מגרש המשחקים" שבו מתאמנים האחים על יחסים ותחרות. מרחב היחסים האחאיים מציב אתגר אינטלקטואלי ומפתח את היכולות הבין-אישיות הראשוניות ואת המיומנויות הכרוכות בהתמודדות עם החברה. זה המקום שבו לומדים אחים לריב ולהשלים, לשחק ולהתחרות, וגם לחלוק ביניהם את המשאב היקר מכול - את הוריהם (סטולפר, 2015).

במאמרו "הפסיכולוגיה של ההמון והאנליזה של האני", טוען פרויד כי ילדים מסוגלים להזדהות עם אחיהם בזכות האשליה שהוריהם אוהבים אותם במידה שווה. אשליה זו, הוא מוסיף, מורחבת גם אל דמות המנהיג, והיא הבסיס לקיומו ותפקודו של כל המון מאורגן, כמו כנסייה או צבא (פרויד, 1921).

החיים לצד אחים פותחים בפני הילד הזדמנויות לעבור חוויות משותפות בעלות איכויות משתנות. הם מאפשרים לו לאמץ זהויות מרובות ולהרחיב את עולמו הנפשי - האפשרות לעבור מ"להיות תינוק", אל "להיות גדול". האחים יוצרים קבוצה, שותפים לציפיות ולהשלכות ההוריות, משמשים כפרטנרים המקטינים בכידות, שותפים במשחק היצירתית

ובפנטזיות, ומקיימים יחסים אינטימיים ממושכים. הם מניחים את הבסיס ליחסי חברות וליחסי אהבה, והם דמויות ההתקשרות היציבות ביותר (Ashuach, 2012).

מיטשל טוענת שיש לנו קדם-מושג של אחים, מושג אוניברסלי שיש לגביו רגשות לא מודעים ופנטזיה ראשונית. לפני לידת האח חושב הילד כי התינוק שעומד להיוולד הולך להיות עוד מעצמו, ולכן, כאשר הוא מגלה שמדובר במישהו אחר, הוא חווה משבר. לטענתה, רוב המטפלים מכחישים את ההיבט הטראומתי ביחסי אחים – את טראומת ההדחה הגדולה מ"כס המלכות". הקיום של אח הוא "קטסטרופה הכרחית" – סיטואציה אוניברסלית שחווה אדם ברגע שבו הוא מבין כי הוא בר החלפה. תהליך זה הוא חלק מהמהלך ההכרחי שבו נאלץ אדם לקבל את העובדה שהוא רגיל (ordinary). עובדה זו איננה נשענת על קביעה כי היחיד איננו מיוחד, אלא על תהליך הלמידה כי הוא, כמו כל אותם אחים ואחיות, רגילים ומיוחדים בעת ובעונה אחת. הטרנספורמציה הזו בעצמי מתרחשת באופן הדרגתי, ואינה נשלמת לעולם. המשבר שחווה הילד כתוצאה מטראומת האח עתיד לחזור על עצמו בהתנהגויות חזרתיות וקמפולסבייות, ומלאכת העיבוד שלו עתידה להימשך לאורך כל חייו של האדם, ולהישנות בכל אירוע הכרוך בהחלפה, סילוק או עקירה שלו מהמקום שבו הוא נמצא (Mitchell, 2003).

לאקאן התייחס לסוגיית האחאים במונח "תסביך הפלישה" – והגדירה כאחד משלושה תסביכים משפחתיים. תסביך זה מתרחש כאשר הילד מבין שיש לו אחים שדומים לו בגודל, בגיל ובמקום המשפחתי. עוצמת התסביך קשורה בגיל ובשלב ההתפתחותי שבו נמצא הילד עם פלישתו של אח חדש למשפחה (Evans, 2002).

חויית האחאות ברובד הבין-קבוצתי

העבודה במקביל עם שתי קבוצות, שאחת מהן עוברת דינמיקה ב"אור", והשנייה צופה במתרחש בשקט, מתוך ה"חושך", דרשה מאיתנו לזכור בכל רגע את שתי הקבוצות, גם את זו הגלויה וגם את זו שיושבת מאחורי מראה חד-כיוונית, ואינה נראית. היחסים של קבוצת הצופות עם הקבוצה ה"שנייה", שאותה פגשו בהפסקות, ושעם חברותיה המשיכו ללמוד בקורסים נוספים בימי המפגשים, העסיקו את המשתתפות וגם אותנו. "הקבוצה השנייה" פלשה לחדר הדינמיקה דרך בקשותיה שחברות הקבוצה הראשונה יגבירו את הקול, ישנו את זווית הישיבה כדי שיראו טוב יותר, ובאמצעות הבעת דאגתן למשתתפות או מתיחת ביקורת על התנהגותן ועל מעשי המנחות. באחד מהמפגשים, כשהנוכחות היתה דלה, ביקשו חברות הקבוצה הצופה להתאחד עם קבוצת הדינמיקה כדי למלא את הכיסאות הריקים בחדר. אבל יותר מכול נכחה קבוצת התצפית בחדר הדינמיקה דרך הפנטזיה עליה, דרך ההשלכות של חברות קבוצת הדינמיקה לגבי האופן

שבו חברות קבוצת התצפית מסתכלות עליהן, ודרך האופן שבו עיצבו השלכות אלה את התנהגותן.

מצב זה של קשר הנחייתי לשתי קבוצות, שעובדות הן במקביל והן בזו אחר זו, הזכיר מצב של הורות לשני ילדים, שהם בעת ובעונה אחת גם אח בכור ואח צעיר, וגם תאומים. מחד, ה"לידה" של שתי הקבוצות נעשתה במקביל, כלידת תאומים, במפגש הראשון, בחלוקה של הקבוצה הגדולה לשתי תת קבוצות שעבדו במקביל, ונפגשו ביניהן בהפסקות. אך לצד הלידה המקבילה, הן גם "נולדו" בזו אחר זו, כי קבוצה אחת החלה את דרכה כצופה והאחרת כמשתתפת. המעבר של קבוצת התצפית אל קדמת הבמה, ושל קבוצת הדינמיקה (כך תיקרא להלן הקבוצה שהיתה תחילה באור, אף על פי ששתי הקבוצות עשו עבודה דינמית) אל מעבר למראה, יצר תגובה רגשית חזקה, שהזכירה במוכנים מסוימים את החוויה של לידת ילד שני. אולם בשונה מילד שני, שאינו עד למתרחש במשפחה טרם לידתו, קבוצת התצפית נכחה מאחורי המראה מרגע לידתה של ה"קבוצה הבכורה", ועברה עימה את התהליכים השונים, כצופה ביצירתה של היחידה "אס-תינוק". התצפית מתוך "החדר החשוך" אל החדר המואר הזכירה מצב של תינוק ברחם אימו הממתין ללידתו, ומאזין לקולות ולצלילים שמתרחשים בעולם, ולאינטראקציה של אמו עם אחיו הגדול. הפסיכואנליטיקאית האיטלקיה פיונטלי תיארה בספרה, מעובר לרחם, את מחקר האורך הייחודי שערכה, ובו עקבה אחר התנהגותם של עוברים ברחם אימם, והשוותה אותה לתצפיות שערכה עליהם בגיל הילדות. הייחוד במחקר זה, הרלוונטי לענייננו, הוא ההתייחסות לעובר כאל יצור אנושי בעל תכונות וצרכים, המושפע מגירויים המגיעים אליו מחוץ לרחם, ומגיב עליהם (פיונטלי, 2001). או כמו שכתב אהוד בנאי בשירו "עטוף ברחמים": "אתה אולי יודע הכול, / ורואה את הסודות גלויים, / אתה ודאי רגוע מאוד, / זה עוטף אותך ברחמים".

שיר מופלא זה של בנאי מתכתב עם הסוגיה בגמרא במסכת נידה, המתארת את העובר ברחם אימו כ"צופה ומביט מסוף העולם ועד סופו". בהמשכו של תיאור זה, ברגע הלידה מלאך "סוטר לתינוק על פיו" ומשכיח ממנו את כל מה שלמד.

פוקס הציע את המונח "הדהוד" לתיאור של אינטראקציות לא מודעות וספונטניות, מילוליות ולא מילוליות, המתרחשות בין חברי הקבוצה ומדמות פריטה על מיתר רגשי זהה מעצם הנוכחות המשותפת. ההדהוד מדגיש את העובדה כי הדבר מתרחש באופן אינסטינקטיבי ובלתי נמנע, ומכוון הן למשתתף בודד, הן למנחה והן לקבוצה כשלם (פוקס, 1977). אנו מניחות כי תהליך ההדהוד התרחש בין שתי הקבוצות שלנו, ובעיקר קבוצת התצפית הדהדה את קבוצת הדינמיקה. נראה כי בהחלפה בין הקבוצות, בעקבות הצפייה, התרחשו בקבוצה ה"שנייה" שתי תנועות מקבילות: "תנועת המשך", שמקורה בתהליך

ההדהוד, ו"תנועה חדשה", של התגבשות הקבוצה, עם המנחות בתוכה. לכן, מפגשי הקבוצה השנייה היו בעת ובעונה אחת גם התחלה חדשה וגם מפגשי המשך. במובן מסוים, הקבוצה השנייה עברה תהליך של "שכחה", המזכיר במידה רבה את התהליך שעל פי הגמרא עובר התינוק בלידתו, ואותו תהליך הוא שאיפשר לה לבצע את "התנועה החדשה".

אלה: כשהייתי בהריון לילד שני תהיתי אם אוכל לאהוב אותו כמו שאני אוהבת את בני הבכור, חששתי שהלב שכה מלא באהבה לילד הראשון לא יוכל להכיל אהבה בעוצמה דומה לילד נוסף.

אפרת: כשנולדה אחותי, הייתי בת שנה וחודשיים בלבד. המשפחה מספרת שהגבתי ללידה בחרם קשה על אמי ועל אחותי התינוקת. לא הסכמתי להסתכל עליהן, ואף לא נתתי לאמי להאכיל אותי. היחיד שהסכמתי לתקשר איתו היה אבי.

בעבורנו המנחות, קורס זה היה תחילתה של עבודתנו יחד בהנחיה משותפת, ולכן היתה לנו כאן חוויה ראשונית של אמהות לקבוצת הדינמיקה, וקבוצת התצפית היתה בעבור שתינו "ילד שני משותף". במעבר בין הקבוצות חששנו שלא נצליח להתאהב ב"קבוצה השנייה" וננחה אותה עם געגוע תמידי ל"קבוצה הראשונה". בפועל, כבר במפגש הראשון לאחר ההחלפה התמסרנו שתינו לקבוצה החדשה, ונוכחותה של הקבוצה הראשונה נשכחה מזיכרוןנו. הדמויות שרק לפני שבוע היו מרכז המעגל הקבוצתי שלנו זזו והיטשטשו, ופינו בנפשנו את מקומן לקבוצה החדשה שזה עתה נולדה. המעבר החד וה"שכחה" שלנו הפתיעו אותנו מאוד, ועוררו בנו רגשות מעורבים. היינו מודעות לנוכחותה של הקבוצה שמעבר למראה, ואף עבדנו עם המשתתפות על משמעות התצפית, אך לא זכרנו דמויות ספציפיות שנמצאות שם. יתרה מכך, שתינו סבלנו מ"שכחה" של מאורעות השבוע הקודם, אף על פי שאלה כללו חוויה חזקה ומרגשת במיוחד של פרידה. יצאנו מהחדר בתחושה של התמסרות טוטאלית לקבוצה החדשה, ואפילו בסוג של "התאהבות" במשתתפות, ובתחושה משותפת שהמפגש היה מוצלח ונעים.

היינו מופתעות מעוצמת הפינוי של המכל הרגשי שלנו לקראת הקבוצה החדשה. האסוציאציה שמצב זה עורר בנו היתה זו של לידת אח, הכרוכה בסימביוזה ראשונית של האם עם הילד החדש.

על פי ויניקוט, ההתמסרות הראשונית של האם לתינוק נקראת "מושקעות אימהית ראשונית", וניתן להשוותה למצב של נסיגה, של דיסוציאציה או של איבוד זיכרון: "אי אפשר להבין את תפקודה של האם בתחילת חיי התינוק מבלי לראות שעליה להגיע לרמת רגישות

מועצמת זו, לכמעט מחלה, ולהחלים ממנה. מצב זה של האם מספק לתינוק את המסגרת ההתפתחותית הראשונית שבתוכה הוא גדל" (אראל, 2009, עמ' 145).

אסוציאציה זו התחזקה אצלנו כשפגשנו את מנחת התצפית, בסיימה של הפגישה, וגילינו כי החוויה שעברה עליה היתה שונה מאוד משלנו. היא היתה מותשת ונסערת, ודיווחה על מפגש קשה במיוחד עם קבוצתה החדשה. הפרשנות שהיא העניקה למה שהתרחש בחדר היתה הרבה פחות חיובית. היא סיפרה כי בניגוד לקבוצת התצפית, שהחלה את דרכה בצפייה, התמסרה לחלוטין לתהליך, והביעה עניין רב במתרחש בחדר, קבוצת הדינמיקה, שעברה כעת מהדינמיקה אל התצפית, הגיבה בחוסר שקט שבא לידי ביטוי באיחורים, היעדרויות, אכילה ושתייה, עיסוק רב בטלפון, יציאות וכניסות, ודיבורים בלתי פוסקים. אחד המפגשים הראשונים של קבוצת הדינמיקה בתפקיד הצופה נפתח עם משתתפת אחת בלבד, אף על פי שהסטינג קבע כי חברות הקבוצה אמורות להימצא בתוך החדר כבר רבע שעה לפני שמתחיל המפגש בחדר הדינמיקה. סימפטום נוסף היה "שכחה" קבועה: בתחילת כל מפגש "שכחו" חברות הקבוצה שכעת צפתה לכבות את האור בחדר התצפית, פעולה שהיתה הכרחית לצורך קיום התצפית.

את התגובות של קבוצת הדינמיקה פירשנו כביטויים של חוויית ההדחה מכס המלכות של הקבוצה ה"בכורה", שמקורה בצפייה באופן שבו המנחות והקבוצה האחרת נקשרות זו לזו. סוג זה של הדחה הובן לפעמים כחוויה טראומתית של הילד הבכור עם הולדת הילד השני (אדלר, 1927). ה"שכחה" לכבות את האור בזמן נתפסה בעינינו כבקשה להישאר "באור הזרקורים" ולא להישכח, וגם כניסיון להפר כל אפשרות של עבודה אינטימית עם הקבוצה האחרת.

בנוסף, מנחת התצפית דיווחה לא רק על ביטויים פיזיים והתנהגותיים של קושי במעבר, אלא גם על תחרות גלויה, שהתגלמה בהתבטאויות כמו, "אנחנו היינו הרבה יותר טובות מהן", "הגענו לעומקים הרבה יותר רציניים", "אצלן הכול שטחי", לצד אמירות כמו, "יש פה תנאים קשים בחדר".

קבוצת התצפית שנכנסה לתהליך של דינמיקה הגיבה אף היא בתחרות עם קודמתה ובבחינת יחסינו כלפיה לעומת היחסים עם הקבוצה הקודמת, שבהם צפתה עד כה. באחד המפגשים, למשל, העירה אחת המשתתפות על השתיקה שלנו: "בקבוצה הקודמת אין מצב שהייתן שותקות כל כך הרבה זמן. היו פה כמה סיטואציות שאם היינו הן, כבר הייתן עושות מזה תבשילים". בדברים אלה היא דיברה כילד שני במשפחה, הכועס על הוריו ש"התעייפו", ותובע מהם השקעה שווה. ולחליפין השמיעה אחת המשתתפות בקבוצה זו הערה תחרותית: "תודו שקבוצה כזאת עוד לא היתה לכן".

מטאפורת האחים קיבלה את ביטויה גם באישיותן של הקבוצות השונות. על פי התיאוריה של אדלר, סדר הלידה משפיע על אישיותו של כל ילד. הילד הבכור נוטה להיות קונפורמיסט ולרצות את הוריו, בעוד שהילד השני מחפש לו מקום ייחודי, ומרשה לעצמו להיות מרדן יותר (אדלר, 1964). ובאמת, העיסוק בשאלה "מה יגידו עלי" היה דומיננטי מאוד בקבוצה הראשונה, וכמעט שלא קיבל ביטוי בקבוצה השנייה (אם כי ייתכן כי אחת הסיבות לכך, בניגוד למצב של לידת ילד שני, היא שהקבוצה השנייה עברה את התהליך ביחד עם הקבוצה הראשונה). הקבוצה השנייה הפגינה מרדנות רבה יותר כלפינו, המנחות, וזו התבטאה בכיקורת ואי הסכמה ישירה, במגוון דרכים של קריאת תיגר על הסטינג, בחיסורים רבים וב"קולות קבוצתיים" שהטילו ספק במידת האפקטיביות של המדיום הקבוצתי. את התופעות הללו ניתן להסביר גם כתוצאה של "סדר הלידה" של הקבוצות, וגם כביטוי של התהליך שהקבוצה הצופה עברה, בעת שהיתה נוכחת "מעבר למראה".

אפקט המראה החד-כיווני מילא תפקיד משמעותי בקבוצה. פוקס התייחס לקבוצה כאל אם, ואת תהליך השיקוף (mirroring), המתחולל בין האם לתינוק, הוא תרגם לעולם הקבוצות דרך המושג "היכל של מראות", המסביר כיצד פוגש כל משתתף בקבוצה היבטים שונים של עצמו דרך השתקפותם אצל משתתפים אחרים (Foulkes, 1961). בספרו **משחק ומציאות** מתאר ויניקוט את תהליך השיקוף כך: "מה רואה התינוק כשהוא מסתכל בפני האם? טענתי היא שבדרך כלל התינוק רואה את עצמו. במילים אחרות: האם מסתכלת בתינוק, ומראה פניה קשור למה שהיא רואה שם" (ויניקוט, 1971, עמ' 129).

אולם בקבוצה שלנו נכחה מראה נוספת. ברמה המוחשית זו היתה מראה קונקרטי לגמרי, מראה אמיתית שבה יכלה כל אחת מהמשתתפות לראות את עצמה, ונדרשה לבחור אם לשבת מולה ולפגוש כך את השתקפותה והשתקפותן של חברותיה לקבוצה. אך ברמה ההשלכתית המראה הזאת היתה אטומה, כי מאחוריה היו עינים מתבוננות, בלתי נראות, שלא החזירו השתקפות.

לעין המתבוננת והבלתי נראית של הקבוצה הצופה היתה נוכחות חזקה בחדר, והמשתתפות הרבו להתייחס אליה. התייחסויות אלה היו בחלקן בלתי מודעות, והתבטאו בסיפורים שונים על "המשטרה" או על "עיתונאים", ואחרות היו מודעות, וכללו ביטוי של החשש של המשתתפות לנהוג באותנטיות במצב כזה. העין הזו הזכירה לנו את "האח הגדול", מנהיג המפלגה השולטת במדינה עתידית דמיונית בספרו של אורוול, 1984, שדמותו מבוססת על זו של יוסף סטאלין. בעקבות הספר הפך הביטוי "האח הגדול" למטבע לשון, המתאר שלטון טוטליטרי הפוגע בפרטיות. גלגולו העכשווי של רעיון זה קיבל לאחרונה ביטוי מוחשי בסדרת טלוויזיה בשם זה. עינו של "האח הגדול" בסדרה היא עדשת מצלמה דמוית עין, הצופה על משתתפי הסדרה בכל מקום, בלי שתהיה להם שום אפשרות להסתתר מפניה.

העין הזו מייצגת "שפיטה חברתית", המתגמלת או מענישה את משתתפי התוכנית על פי נורמות החברה וערכיה, כי כל תכנית מסתיימת בהדחתו של אחד המשתתפים. כמו בתכנית הטלוויזיה, גם בקבוצתנו המראה החד צדדית הכניסה לתוך הדינמיקה את המבט החברתי, והגבירה את העיסוק בו.

האסוציאציה של "האח הגדול" עוררה אצל אלה סטולפר זיכרונות מילדותה שעברה עליה בברית המועצות, מאחורי "מסך הברזל". מסך זה תפקד כ"מראה אטומה" שבודדה מן העולם את החיים שמאחוריה, והחזירה אל האזרחים את השלכותיהם על העולם החיצוני. כך יצרה המראה תחושה חזקה של "הם ואנחנו": "הם" היו כל אלה שחיו מאחורי המסך, ונתפסו כאויבים; "אנחנו" היו האזרחים, שחיו תחת עיניו הפקוחות של "האח הגדול", עיני הממסד שהשיחו על כל פרט בכל זמן ובכל מקום, במטרה לשמר את ההגמוניה של השלטון.

הפנטזיה להפוך את "הם" ו"אנחנו" לקבוצה אחת הפכה באחד המפגשים למשאלה מדוברת. במפגש זה נכח רק שלישי מהקבוצה, והכיסאות הריקים העסיקו מאוד את המשתתפות. אחת המשתתפות סיפרה סיפור אישי, שנוטר תלוי בחלל החדר ולא זכה למענה. היא דיברה על התחושה הקשה שמתעוררת אצל מי שנוטר ללא תגובה והשתקפות. משתתפת אחרת הציעה "פתרון": לשנות את הסטינג ולצרף את הצופות לקבוצה. פירשנו זאת כקושי של הקבוצה להתמודד עם "היכל המראות החסר" ועם ההשתקפות ב"מראה אטומה", וראינו בכך משאלה למלא את "היכל המראות" ולהעלים את המראות "הריקות" וה"אטומות" שבחדר. בדיעבד הבנו כי ההצעה לחבר את הקבוצות ביטאה גם את המשאלה לאחד בין האחים, והציעה דרך לטשטש את ההבדלים, כדרך להתמודד עם הכאב שמעוררת ההעדפה של אח אחד על פני האחר.

ההפסקה סיפקה חוויה מעניינת של חיבור בין שתי הקבוצות. אף על פי שההפסקה ארכה בסך הכול רבע שעה, היא הפכה באופן קבוע לחוויה קוליארי, "חפלה" של ממש, שבה נהגו המשתתפות משתי הקבוצות להביא את מיטב תבשיליהן ולהתאחד בסעודה משותפת, משביעה ורכגונית. ההפסקה חיברה בין הקבוצות והמסה את החיץ של המראה שהפרידה ביניהן. היו אלה רגעים "גנובים" שבהם יכלו ה"אחים" להתחבר ולבלות ביחד ללא מעורבות ההורים, לדבר עליהם, ולא איתם או בנוכחותם.

ההפסקה שימשה גם כמעין "מרחב מעבר" שהפגיש בין שני עולמות: בין החדר ה"מואר" לחדר ה"חשוך", שהתקיים במרחב שבין הפנטזיה והמציאות. המפגש בין שתי הקבוצות, שהתרחש בין שני החלקים של הדינמיקה, התמקם בתחום הביניים שבין פנים הקבוצה כשלם לחוץ שלה, והביא איתו חוויה משחקית שבה כל אחת מהמשתתפות הביאה מאכלים ששיקפו את המסורת שלה, ושאר המשתתפות טעמו ממעשה ידיה. האוכל הביתי והחם, והיעדר

נוכחותנו, המנחות, אפשרו להקים בין שתי הקבוצות מרחב ביניים משחקי וססגוני אשר סייע בחיזוק הקשר בין הקבוצות, בדומה למשחק בין אחים, ויצר נפרדות בינן לבינינו, המנחות. בספרו **משחק ומציאות** מתאר ויניקוט מרחב ביניים כזה: "החלק השלישי בחייו של האדם, חלק שאיננו יכולים להתעלם ממנו, הוא תחום ביניים של חוויה, שתורמים לו המציאות הפנימית והחיים החיצוניים גם יחד. זהו תחום שאין קוראים עליו תיגר, מפני שלא נתבע ממנו אלא להיות קיים כמקום מנוחה לאדם, הטרוד במשימה האנושית המתמדת, לשמור שהמציאות הפנימית והמציאות החיצונית יהיו נפרדות, ועם זה קשורות בקשרי גומלין" (ויניקוט, 1971, עמ' 36).

חויית האחאות ברובד הבין-תרבותי

המתח בין שני החדרים, החדר "המואר" שבו התרחשה הדינמיקה, והחדר "החשוך והדומם", שבו התרחשה התצפית, הציף את הדיאלקטיקה של שייכות והדרה במציאות הישראלית. התחרות בין ה"אחים" לא הסתכמה ברובד הבין-קבוצתי, אלא קיבלה ביטוי חזק גם בדמותם של שני האחים המטאפוריים: אבי האומה היהודית ואבי האומה הערבית. התכנים הקונפליקטואליים המפרידים בין שני העמים, החיים זה לצד זה, תחת ממשלה יהודית, השתחזרו בקבוצה שבה היו המשתתפות יהודיות וערביות, ויחידת ההנחיה היתה יהודית. כך נוצר מרחב מקביל לבחינת היחסים השוררים בין האחים המטאפוריים.

הפגישה הראשונה של הקבוצה נערכה יום לאחר הבחירות לכנסת ה-19, ובצל קריאתו של ראש הממשלה לאזרחים היהודים שיצאו להצביע, כי "הערבים באים לקלפיות בהמוניהם". "איך נרגיש פה שווים, אם ראש הממשלה שאמור להיות גם שלנו מאיים על אזרחים בקריאה כזו לפני הבחירות?", שאלה נוואל (שם בדוי, כמו שאר השמות במאמר) כבר בתחילת המפגש. לאורך המפגשים הבאים שיתפו המשתתפות הערביות את הקבוצה בסיפורים רבים מחייהן שגורמים להן להרגיש שהן "סוג ב'". הן סיפרו על השפלות בבדיקה הביטחונית בכניסה לקניונים או לשדה התעופה, במיוחד של אלו שמגיעות לשם בלבוש מסורתי. חלקן סיפרו על מוגבלות מוביליות החברתית, ואחרות דיברו על החלומות של ילדיהן, שהסבירות כי יתגשמו בארץ קלושה, כמו למשל החלום להיות טייס. הסיפורים עלו לעתים באופן ישיר, ולעתים באופן עקיף דרך סיפורים אחרים, כמו בסיפור "תמים" שסיפרה משתתפת על שני ילדים בבית הספר, שאחד מהם מועדף והשני מקופח. על פי גולדסבול-משיח, "הדרה" היא תוצאה של מבנה חברתי בלתי שוויוני המוציא מן הכלל חברים מסוימים בקבוצה, וממקם אותם באופן ישיר או עקיף בשולי המערך החברתי. מבנה כזה אחראי לתחושת הקיפוח של חברים אלה, ולחוסר יכולתם

להשתלב בחברה. אף על פי שנדמה כי מדובר בתהליך אקטיבי, למעשה הוא פסיבי לחלוטין: קבוצה המצויה במצב של הדרה נדרשת להדיר רגליה ממרחב ציבורי או אישי. לא היא שנמנעת ממקומות שונים, אלא אחרים הם שדורשים ממנה להימנע מהם, בלי להעניק לה זכות בחירה או שיפוט.

בנוסף לקיומה של קבוצה של הרוב היהודי וקבוצה של המיעוט הערבי, הבחנו שביחסי הכוחות בקבוצתנו פעלה רמה נוספת של יחסי רוב ומיעוט: של "ימנים" לעומת "שמאלנים". בשל האג'נדה השמאלית המאפיינת את המכללה, הרגשנו ש"הבן הנבחר" הוא בעל הדעות השמאליות, ואילו המשתתפות הימניות בדעותיהן תפסו את עמדת המיעוט. בתוך השיח "הליברלי והפתוח" כביכול, על ערבים ויהודים בחברה הישראלית, נדחקו המשתתפות בעלות הדעות הימניות הצידה, והפכו לתת קבוצה שותקת, המקבלת מה"רוב" בקבוצה מסרים כי הן "סוג ב'", וקולן אינו לגיטימי בשיח הקבוצתי. הקושי לנהל שיחה על שונות ואחרות בין יהודים וערבים בקבוצה עבר התקה לאזור אחר, אך המשיך לשחזר את המהלך של הדרת המיעוט אל שולי הקבוצה.

הזמנו את הקבוצה לפגוש את השונות בינינו ולדבר את האחרות של כל אחת מאיתנו: "אם תדעו מה הדעות שלי, לא תרצו להיות חברות שלי", אמרה מירית, והתבצרה בשתיקתה לכמה מפגשים. באחד המפגשים האחרונים היא החליטה להשמיע את קולה בהקשר הלאומי. כפי שצפתה מראש, דבריה עוררו מחלוקת והובילו לקונפליקט סוער עם פאטמה, משתתפת ערביה שסיפרה על בדיקות מפלות ומשפילות בשדה התעופה. בעת שהקבוצה כולה הביעה הזדהות עם פאטמה, וזעם כלפי המאבטחים בשדה התעופה, אמרה לה מירית: "אבל לאור המציאות של הפיגועים, אני יכולה להבין אותם". בשלב זה התפתח קונפליקט חריף בין מירית לשאר הקבוצה, שבמהלכו הפכה מירית ל"שעיר לעזאזל", ויצאה מהחדר בטריקת הדלת כמה דקות לפני סיום המפגש.

טריקת הדלת של מירית הביאה לפתיחת דיון אמיץ ואישי בנושא הסכסוך היהודי-ערבי. דרך הדלת שנפתחה נכנסו סיפורים אישיים וכואבים שהסגירו פגיעות ואימה, ולצדם התפתחו גם עימותים ישירים, אך שוב לא נותרו אזורים "רדומים" או "מושקטים" בחלל הקבוצה. בשלב מסוים לא היינו בטוחות אם נצליח לצאת מזה בשלום. היה לנו ברור שאנחנו ניצבות בפני אתגר לא מבוטל, ומחפשות דרך "לאמץ" את שני האחים, על מנת לאפשר לכל אחד מהם לממש את ייחודיותו בלי לדרג ביניהם. באופן פרדוקסלי הבנו כי קבלתה של מירית, למרות דעותיה, מקבילה לאפשרות לקבל את הערבים כשווים. שיקפנו לקבוצה את ההנחה שלנו, שמירית היא למעשה בת לקבוצת המיעוט בחדר, ושקבלתה לשיח תאפשר לכולנו להיפגש עם החלקים החבויים של עצמנו, ותוביל

לאפשרות לקבל את ה"שונה" - בתוכנו, בקבוצה שלנו, ואולי גם בחברה שלנו. פרשנות זו חילצה את מירית מבדידותה, וגרמה לקולות נוספים להצטרף אליה. בסופו של דבר הצלחנו לנהל שיח כן ואותנטי בין קבוצת הערביות וקבוצת היהודיות, שבמהלכו חשפה כל אחת את עמדותיה ומחשבותיה החבויות.

בדרך זו הפכה החוויה הסובייקטיבית של השונות למשותפת, והאיום בזרות ואחרות הוביל להזדמנות לפגוש את החלקים השונים והמודרים של העצמי בראי האחר. ההנחה כי בני האדם שונים בבסיסם, וכי המפגש עם אחרותו של הזולת יכול להביא מרפא, היא העומדת במרכז התפיסה האינטר-סובייקטיבית, וגם בבסיס אמונתנו האנושית והמקצועית. מרמלשטיין טוען כי במפגש הטיפולי האחרות והדמיון נוכחים בעת ובעונה אחת, ואינם נפרדים זה מזה, וכי שתי הזיקות הללו נוגעות לשאלות של אמפתיה, וחיוניות לצורך יצירת קירבה ושמירה על מרחק (Mermelstein, 2000).

ימי הזיכרון, לשואה ולגבורה ולחללי צה"ל, כמו גם יום הנכבה, "נכנסו" למערך הפגישות שלנו במהלך חיי הקבוצה, והציבו בפנינו את הדילמה כיצד אפשר "להחזיק את שני הילדים". שאלנו את עצמנו, למשל, מה נעשה בזמן הצפירה ביום השואה. היה ברור לנו שאנחנו נעמוד, ואיתנו גם המשתתפות היהודיות, אך התלבטנו מה בדיוק לומר כדי שכל אחת מהמשתתפות תרגיש חופשיה לפעול כרצונה. בפועל, בזמן הצפירה בחרה הקבוצה כולה לעמוד. עמדנו במעגל שותק, יהודיות וערביות יחדיו, וחלקנו דקת דומייה. בהמשך עלה הנושא לדיון. שוחחנו על החופש לבחור ולפעול באופן אותנטי בנוכחות העיניים הבוחנות בקבוצה, וגם בקבוצת התצפית שמעבר למראה.

במפגש השני של הקבוצה השנייה חל יום הנכבה. תהינו אם וכיצד ייכנס תוכן זה לקבוצה. גם המפגש הזה החל בעמידה משותפת במעגל, עם חיבוק קבוצתי בין יהודיות וערביות ששתקו במהלך הדקה הראשונה. את הרעיון לנהוג כך, לכאורה ללא קשר ליום הנכבה, הציעה אורית, אחת המשתתפות היהודיות שרצתה להדגים פעילות של טיפול בתנועה. לאחר השתיקה והחיבוק היא המשיכה והציעה שכל אחת מהמשתתפות, על פי סבב, תציין תכונה חיובית אחת של ה"שכנה" שעומדת משמאלה. בדבריהן הביעו המשתתפות התפעלות מהקירבה שנוצרה ביניהן.

ברגעים כאלה הנחנו שהקבוצה תקשרה באמצעות הלא מודע החברתי המשותף את מה שמסוכן היה לתקשר בצורה גלויה ומודעת. וולקן טוען כי בכל קבוצה גדולה קיים ייצוג מנטאלי משותף של אירוע עבר טראומתי, שבמהלכו היא סבלה מאובדן, חוסר אונים, בושה והשפלה, אשר נבעו מקונפליקט עם קבוצה גדולה אחרת. לטענתו, ברגעים של איום, טראומות נבחרות מהעבר חודרות אל ההווה וצובעות את תפיסת המציאות הנוכחית

והציפיות לעתיד: אויבי העתיד והעבר מתערבכים אלו באלו, ונוצר קושי להבחין בין איום אמיתי לאיום מדומיין, בין ייצוגים מנטאליים של הטראומה מהעבר לבין איום ממשי בהווה. פחדים מהעבר ופנטזיות מאיימות מהעתיד מושלכות להווה ונוצרת העצמה של אויבים נוכחיים וקונפליקטים עכשוויים (וולקן, 2001). הטראומה הנבחרת של העם היהודי היא השואה, ואילו הטראומה הנבחרת של העם הפלסטיני היא הנכבה. דקת הדומיה המשיגה באופן דומה את הטראומות הנבחרות של שני העמים.

דקת הדומיה פעלה בשתי רמות: ברמה הבין-קבוצתית היא הציעה מענה לתחרות שיצרה הקבוצה ה"בכורה", ושירתה את קבוצת "הילד השני" שחיפשה לה מקום ייחודי באמצעות תעוזה ויצירתיות. ברמה הבין-תרבותית היא אפשרה מענה לצורך הלא מודע של הקבוצה להזמין קולות מן השמאל להישמע בתוכה, על מנת להעניק קירבה ואינטימיות בין עמים שכנים, "אחים" הנתונים בסכסוך ארוך ומתמשך. לעניות דעתנו, קולות השמאל בקבוצה השנייה שירתו ניסיון לא מודע להתמודד עם הקונפליקט הגלוי שהתעורר כמה שבועות קודם לכן, בקבוצה הראשונה, בין עמדות פוליטיות מנוגדות. הם ביטאו מאמץ לאפשר חיבוק משותף שיחליף את היריבות והקונפליקט. ככל הנראה, הקונפליקט שהתעורר בקבוצה הראשונה היה מבהיל מאוד, והותיר אחריו חששות רבים להמשך הדיון הגלוי בנושאים הללו, ולכן פנתה הקבוצה באופן לא מודע לפתרון עקיף ובלתי מילולי. גרוסמרק טוען כי יש בטיפול הקבוצתי תכנים המקבלים ביטוי דרך אינאקטמנט (enactment), ולא במילים (Grossmark, 2007). אינאקטמנט בקבוצה היא התרחשות שדרכה ניתן להבין את הלא מודע הקבוצתי. התרחשות זו לוכדת בתוכה את חברי הקבוצה יחד עם המנחה ומפעילה מצבי עצמי קדומים מתוך ניסיון לפתור בעיה בכלים שפעם עבדו וכעת אינם יעילים. תגובה כזו משרתת אפוא את הרצון לחשוב בלי לדעת, והעבודה הטיפולית במקרים אלה תהיה ליצור מרחב קבוצתי שבו יוכל החומר חסר הצורה לקבל צורה ומילים באמצעות אינטראקציה.

החקירה שהתפתחה בקבוצה בנושא של חרדות וזיכרונות חשפה את העמדות העמוקות של המשתתפות בהקשר של הסכסוך היהודי-ערבי, ואפשרה להחיות את המקומות המשותקים ולחקור במודע את הלא מודע החברתי בארץ. על פי הגדרתו של וינברג, "הלא מודע החברתי הוא הלא מודע המשותף והמובנה יחדיו של החברים במערכת חברתית מסוימת, כמו קהילה, חברה, אומה ותרבות. הוא כולל חרדות, פנטזיות, הגנות, מיתוסים וזיכרונות משותפים. בנוסף, טראומות ותהילות נבחרות הן אבני בניין בולטות בו" (Weinberg, 2007, עמ' 309) בקבוצה סיפרה שרית איך בנה בן התשע שאל אותה לפני המפגש בקבוצה, "אמא, גם הקיץ תהיה מלחמה?", ועביר ענתה לה: "גם בני שאל אותה שאלה לגבי תקופת הרמאדן". הדיבור על פחדיהן של האמהות משני הצדדים הביא

להתקרבות ועורר תקווה לקיומו של דיאלוג אמיתי ומפרה, אשר יביא להכרה בעוולות ולשינוי המציאות.

כמנחות התאמצנו לתת מקום לכל אחד מה"ילדים" בקבוצה: למשתתפות היהודיות והערביות, הימניות והשמאלניות. יחד עם זאת, קרה לעתים ש"חטאנו" בהעדפת צד אחד על פני אחר. במפגש האחרון, שנערך בפורום של הקבוצה הגדולה, ביצענו פעילות מסכמת בשילוב אמנות, שבמסגרתה ביקשנו מכל אחת מהמשתתפות לסכם את חוויותיה בקורס באמצעות בחירת קלף שעליו ציור מתוך סיפור ילדים מוכר. מלבד סיפורי הילדים האוניברסליים, הקלאסיים, כללו הקלפים גם מספר סיפורים עכשוויים, שנכתבו בעברית. סיפורים אלה לא היו מוכרים למשתתפות הערביות, והבחירה בהם הולידה ביקורת מצדן על הדרה וחוסר התחשבות. במונח מסוים ביקורת זו סגרה מעגל, כי המפגש הראשון נפתח בדיון על כך שראש הממשלה מדיר את הערבים מן הבחירות, ובעיסוק בתמה המקראית של אברהם אבינו, המשלח את הגר וישמעאל המדברה. "תקרית" זו הבהירה לנו כמה מורכבת המציאות הבינ־תרבותית, והזכירה לנו כי אנו, כמנחות יהודיות בקבוצה מעורבת של יהודים וערבים, מהוות חלק בלתי נפרד מהלא מודע הקולקטיבי הפועל בחברתנו, ולכן מועדות בעל כורחנו לשחזור אקטים של הדרה. בנוסף היא הדגישה בפנינו את מגבלותיה של הקבוצה הנוכחית בהתמודדות עם הקונפליקט היהודי־ערבי, הן בשל המגבלות המובנות של קבוצות מפגש, אשר תוארו בראשית המאמר, והן בשל העובדה שזו לא היתה משימת העבודה העיקרית של הקבוצה.

על כתיבת המאמר

מאמר זה עוסק בדוֹקִיּוֹם - בין שני אחים, בין שתי קבוצות, בין שני עמים ובין שני תחומי דעת: דינמיקה קבוצתית ויחסים בין קבוצות. "דו הקיום" האחרון שברצוננו לתאר הוא זה שבין הקבוצה למאמר עצמו. עוצמת הקיום המקביל שחווינו בקבוצה, בכל המישורים, גרמה לנו לתעד את החוויה בזמן אמת, עוד בימי הנחיית הקבוצה. כתוצאה מכך חשנו לעתים כי בחזקתנו שני אחים נוספים, המתחרים ביניהם: הקבוצה והכתיבה עליה. שאלנו את עצמנו מספר שאלות: האם כתיבת המאמר משרתת את הקבוצה? האם היא גורמת לנו לחשוב עליה שעות נוספות? האם היא עוזרת לנו להתעקש ולהבין את התהליכים לעומקם, או שמא ההפך הוא הנכון, ואנחנו כופות את הרציונל של המאמר על התובנות שלנו? אין לנו ספק כי למלאכת כתיבת המאמר, במקביל להנחיית הקבוצה, היתה השפעה עלינו וגם על הקבוצה. היא הוסיפה זווית ראייה חדשה על הקבוצה, כמו ילד שני במשפחה, שדרכו מבינים דברים נוספים על אחיו הבכור. לאור הבנה זו, ועל מנת לאפשר לעצמנו מרחב

משוחרר יותר לחשיבה על הקבוצה ועל התהליך כולו, חזרנו למאמר חצי שנה לאחר שסיימנו את כתיבתו, ובחנו אותו בדיעבד. הזמן שעבר חידד בעבורנו תובנות רבות, בעוד שאחרות עוצמתן קתה מעט.

מקורות

- אדלר, א. (2009). **משמעות חיינו**. אור יהודה: דביר.
- אראל, א. (2009). **מבוא למאמר של ויניקוט ד. ו. (1956)**. מושקעות אימהית ראשונית. בתוך: ד. ו. ויניקוט, **עצמי אמיתי – עצמי כוזב** (עמ' 145–147), תל אביב: עם עובד, סדרת הפסיכואנליזה.
- אלטמן, ר. (2013). **מי בא אחרי? יחסי העברה אחאים בפסיכותרפיה פסיכואנליטית**. מארג, ד, 68–43.
- בן ארי, ר. ואמיר, ר. (1988). **עימותים בין קבוצתיים בישראל: הערכת מצב ונתיבי שינוי פסיכולוגיה**, א, 49–57.
- בר, ח. ובר-גל, ד. (1995). **לחיות עם הקונפליקט**. ירושלים: מכון ירושלים לחקר ישראל.
- גולדסבול-משיח, ג. (2008). **שימוש במושגים סוציולוגיים ופילוסופיים בעבודה קבוצתית**. **מקבץ**, (2)13, עמ' 37–54.
- וולקן, ו. (2002). **תעמולה פוליטית כתופעה פסיכואנליטית והיסטורית: כוח המילים חולשת הדעת**. תל אביב: עם עובד.
- ויניקוט, ד. ו. (1971). **משחק ומציאות**. תל אביב: עם עובד.
- זוננשיין, נ. (1999). **המפגש הבינקבוצתי הערבי-יהודי כמבנה זהות**. עבודת תזה מחקרית. ירושלים: בית הספר לחינוך, האוניברסיטה העברית.
- (2008). **דיאלוג מאתגר זהות: יהודים מתמודדים עם זהותם במפגש עם פלסטינים**. חיפה: פרס.
- יאלום, א. ולשץ', מ. (2006). **טיפול קבוצתי: תיאוריה ומעשה**. ירושלים: כנרת ומגנס.
- כ"ץ, י. וכהנוב, י. (1990). **סקירת דילמות בהנחיה של קבוצות מפגש בין יהודים לערבים בישראל**. **מגמות**, ל"ג (1), 29–47.
- נדלר, א. (2000). **קונפליקט בין קבוצתי והפחתתו: פרספקטיבה של הפסיכולוגיה החברתית**. בתוך ר. חלבי (עורך), **דיאלוג בין זהויות: מפגשי ערבים ויהודים בנוה שלום** (עמ' 28–46). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.
- סטולפר, א. (2015). **קבוצה עם חלל**. **מקבץ**, (2)19, 25–41.

סלימאן, ר. (2000). המפגש המתוכנן כמיקרוקוסמוס: היבטים פסיכולוגיים חברתיים. בתוך: ר. חלבי (עורך), דיאלוג בין זהויות: מפגשי ערבים ויהודים בנוה שלום (עמ' 47-66). תל אביב: הקיבוץ המאוחד.

פיונטלי, א. (2001). מעובר לילד: המשכיות החיים מהרחם לילדות. תצפית פסיכואנליטית. בן שמן: מודן.

פרויד, ז. (1921). פסיכולוגיה של ההמון ואנליזה של האני. תל אביב: רסלינג.

Adler, A. (1964). *Problems of neurosis*. New York: Harper and Row.

Allport, G. W. (1954). *The nature of prejudice: reading*. Mass. Addison: Wesley.

Ashuach, S. (2012). Am I my brother's keeper? The analytic group as a space for reenacting and treating sibling trauma. *Group Analysis*, 45(2), 155-167.

Bank, S. and Kahn, M. D. (1980-1981). Freudian siblings. *Psychoanalytic Review*, 67, 493-504.

Ben David, Y., Hameiri, B., Benheim, S., Leshem, B., Sarid, A., Sternberg, A., Nadler, A. & Sagy, S. (forthcoming). Exploring ourselves within inter-group conflict: the role of intra group dialogue in promoting acceptance of collective narratives and willingness towards reconciliation. Submitted for publication.

Evans, D. (2002). *An introductory dictionary of Lacanian psychoanalysis*. New York: Routledge.

Foulkes, S. H. (1948). *Introduction to group analysis psychotherapy*. London: Heinemann.

---- (1961). Group process and the individual in the therapeutic group. *British Journal of Medical Psychology*, 34, 23-31.

Foulkes, S. H. (1977). *Selected papers*. London: Karnac.

Grossmark, R. (2007). From familiar chaos to coherence: unformulated experience and enactment in group psychotherapy. *Relational Psychoanalysis*, 3, 193-208.

Maoz, I. (2000). An experiment in peace: reconciliation aimed workshops of Jewish-Israeli and Palestinian youth. *Journal of Peace Research*, 37(6), 721-736.

---- (2011). Does contact work in protracted asymmetrical conflict? Appraising 20 Years of reconciliation aimed encounters between Israeli Jews and Palestinians. *Journal of Peace Research*, 48, 115-125.

Maoz, I. & Ellis, D. G. (2008). Intergroup communication as a predictor of Jewish-Israeli agreement with integrative solutions to the Israeli Palestinian conflict: the mediating effects of outgroup trust and guilt. *Journal of Communication*, 58, 490-507.

- Mermelstein, J. (2000). The role of concordance and complementarity in psychoanalytic treatment. *Psychoanalytic Psychology*, 17, 706-729.
- Mitchell, J. (2003). *Siblings: sex and violence*. Oxford: Polity Press.
- Nadler, A. & Shnabel, N. (2008). Intergroup reconciliation: the instrumental and socioemotional paths and the need based model of socioemotional reconciliation. In A. Nadler, T. Malloy & J. D. Fisher (Eds.), *Social psychology of intergroup reconciliation* (pp. 37-56). New York: Oxford University Press.
- Ron, Y. & Maoz, I. (2013). Dangerous stories: encountering narratives of the other in the Israeli-Palestinian conflict. *Journal of Peace Psychology*, 19, 281-294.
- Saguy, T., Dovidio, J. F. & Pratto, F. (2008). Beyond contact: intergroup contact in the context of power relations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 34, 432-445.
- Sagy, S. (forthcoming). Can we empathize with the narrative of our enemy? A personal odyssey in studying peace education. Submitted for publication.
- Weinberg H. (2007). So what is this social unconscious anyway?, *Group Analysis*, 40, 307-322.